

Η ΑΜΠΕΛΟΥΡΓΙΑ ΠΑΡΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙΣ

Μ' ὅλον ὅτι κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους πολλαὶ ἐπαρχίαι τοῦ κράτους ἦσαν εὐνοιοὶ καὶ ἐπομένως ἐν μεγάλῃ ἄκμῃ ἐν αὐταῖς ἡ ἀμπελουργία, ἐν τούτοις αἱ ἐκ τῶν συγγραφέων καὶ ἄλλων πηγῶν παρεχόμεναι πληροφοροὶα περὶ τοῦ κεφαλαίου τούτου τοῦ γεωργικοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν δὲν εἶναι ὅσαι καὶ οἶαι θὰ ἀνέμενέ τις.

Ὡς πηγὴ διὰ τὸ θέμα χρησιμεύουσι κατὰ πρῶτον λόγον τὰ γεωπονικά, καὶ μάλιστα τὸ Ε' καὶ Γ' βιβλίον αὐτῶν, τῶν ὁποίων ὅμως πρέπει μετὰ φειδοῦς νὰ γίνεται χρῆσις, διότι πᾶσαι αἱ ὑπ' αὐτῶν παρεχόμεναι πληροφοροὶα δὲν ἀνήκουν εἰς Βυζαντινοὺς συγγραφεῖς. Ἄλλαι πηγαί, τὰς ὁποίας ἐπωφελῶς διὰ τὸ θέμα θὰ χρησιμοποίησῃ ὁ ἐρευνητὴς εἶναι τὰ ἰδιωτικὰ ἔγγραφα, τῶν ὁποίων τὰ παλαιότερα δὲν ἀνέρχονται πέραν τοῦ δεκάτου αἰῶνος, κατόπιν οἱ νόμοι, καὶ δὴ ὁ γεωργικός, τὰ Βυζαντινῶν χρόνων μυθιστορήματα, τὰ ἐπύλλια, αἱ συλλογαὶ τῶν ἐπιστολῶν, τὸ εὐχολόγιον, τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ ἡ διατριβὴ περὶ γεωργικῶν¹, ἐν ἧ, ἐν τοῖς πλείστοις, ὁ συγγραφεὺς ἀκολουθεῖ τὰ γεωπονικὰ βιβλία, καὶ τέλος οἱ κατὰ διαφόρους αἰῶνας ὑπὸ γνωστῶν συγγραφέων ἡ καὶ ὑπὸ ἀνωνύμων γραφέντες στίχοι εἰς τοὺς δώδεκα μῆνας.

Ἐπὶ τῇ βάσει λοιπὸν κυρίως τῶν πηγῶν τούτων, αἵτινες σημειωτέον ἐλαχίστας παρέχουσι πληροφορίας περὶ τοῦ τρόπου τῆς φυτεύσεως, κλαδεύσεως καὶ ἐν γένει τῆς καλλιεργείας τῶν κλημάτων, καὶ τῇ βοηθείᾳ τοῦ νεοελληνικοῦ ἀμπελουργικοῦ βίου ἀνακοινοῦνται αἱ ἐξῆς ὀλίγαι πληροφοροὶα.

Ὁ τόπος ἐν ᾧ οἱ Βυζαντινοὶ ἐφύτευον ἄμπελον ἐκαλεῖτο τότε ἀμπελότοπον², ὁ δὲ χῶρος μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ φυτευθέντων κλημάτων ἀμπελιν³. Ἐχαρακτηρίζετο δ' ἡ περίμετρος τοῦ ἀμπελίου ὡς γῦρος⁴, ὅστις συχνὰ ἀνα-

¹ Βλ. Boissonade, *Anecdota graeca*, 1,242 ἐξ.

² Trinchera, *Syllabus*, 51,41· 103,79· 186,140· 259,198· 284,217· 370, 269. Spata, *Diplomi Greci Siciliani inediti*, 94,20· 392,2. Ὁ ἀμπελότοπος νῦν περιφέρεται πολλαχοῦ.

³ Cusa, *I diplomi Greci ed Arabi di Sicilia*, 395,7. Spata, *Ἐνθ' ἀν.*, 392,2· 406,6. Miklosich - Müller, *Acta et Diplomata*, 5,27. Tafel, *Eustathii opuscula*, 244,3 καὶ ἄλλαχοῦ πολλαχοῦ.

⁴ Τὰ κατὰ Καλλίμαχον καὶ Χρυσορρόγη, στίχ. 2458,2462.

φέρεται ὡς ἐξασφαλιζόμενος διὰ *φραγμοῦ*¹ ἢ *φράκτης*², ἀποτελουμένης συνήθως εἴτε ἐκ τοιχιῶν ἐκ ξηρολίθων εἴτε ἐκ *πάλων* μεταξύ τῶν ὁποίων ἐτίθεντο ἀκανθώδη φυτά³, ἢ *τάφρου*, *τράφρου*, *χαρακώματος*⁴.

Ἵνα δ' ἡ ἀσφάλεια τοῦ ἀμπελίου εἶναι μεγαλυτέρα, παρὰ τὴν φράκτην, ὠρύσσετο καὶ *χανδάκιον*⁵ *τράφος* ἦτοι *τάφρος* καλούμενον⁶.

Ἡ νεωστὶ φυτευθεῖσα ἄμπελος ἐκαλεῖτο, ὡς καὶ σήμερον, *φντεία*⁷ ἢ *νεόφυτον*⁸, ἔδιδε δὲ τὸ πρῶτον καρπὸν τὸ τέταρτον ἀπὸ τῆς ἐμφυτεύσεως ἔτος⁹. Ἡ εὐθαλῆς καὶ λίαν εὐδοκιμοῦσα ἄμπελος ἐλέγετο *κεφαλικὴ*¹⁰, ἡ δὲ ἔνεκα τοῦ χρόνου ἐρημωθεῖσα *ἐρημάμπελον*¹¹ ἢ *ἐξάμπελον*¹², ἀκριβῶς ὅπως καὶ σήμερον.

Τὰ ἐν τῷ ἀμπελοτόπῳ φυτευόμενα *κλήματα* ἐκαλοῦντο καὶ οὕτως, ἀλλὰ καὶ *ἀμπέλια*¹³ καὶ *κορμοί*¹⁴, ἐξ ἧς τελευταίας λέξεως προέρχεται τὸ σημερινόν

¹ Μόσχου, Λεμωνάριον, 87³, 3053. Cusa, I diplomati, 90, 15. Spata, "Ενθ' ἀν., 60, 12. Trinchera, Syllabus, 93, 72· 192, 145· 178, 135· 198, 150. Εὐσταθίου, Παρεκβ., 924, 20. Tafel, Eustathii opuscula, 287, 9. Νόμοι γεωργικοὶ κατ' ἐκλογὴν τοῦ τῆς θείας λήξεως Ἰουστινιανοῦ βασιλέως, 4 ("Ἀρμενοπούλου, Ἑξάβιβλ., 4, 5, σ. 840). Τὸ περίφραγμα χωραφίων καὶ ἀμπελίων λέγεται νῦν φραγμός ἐν Οἰνῇ τοῦ Πόντου καὶ φραμός ἐν Κύπρῳ, Καρπάθῳ καὶ Νισύρῳ.

² Trinchera, Syllabus, 119, 91· 161, 121. Cusa, I diplomati, 412, 15. Spata, Le pergamene Greche, 243, 13. Ἡ φράχτη τὰμπελίου εἶναι σήμερον πολὺ λεκτός.

³ Μόσχου, "Ενθ' ἀν. Νόμοι γεωργικοὶ κατ' ἐκλογὴν, "Ενθ' ἀν. Πῶς κατεσκευάζετο εἰς φραγμούς περιγράφουσι τὰ γεωπονικά.

⁴ Trinchera, Syllabus, 178, 135. Εὐσταθίου, Παρεκβ., 706, 5. C. Ferrini, Edizione critica del νόμος γεωργικός, 49 (BZ, 7, 564).

⁵ Trinchera, Syll., 178, 135· 243, 185. Tafel, Eustathii opusc., 287, 9. Ὁ γεωργικός νόμος ("Ἀρμενοπούλου, Ἑξάβ., 4, 5, σ. 840) ἀναφέρει τὴν τῆς ἀμπέλου διώρυγα.

⁶ Εὐσταθίου, Παρεκβ., 582, 7· 706, 3. Miklosich-Müller, Acta et Diplomata, 5, 19· 6, 9, 13.

⁷ Trinchera, Syll., 170, 129· 186, 140· 218, 166· 264, 201. Cusa, I diplomati, 14, 4 καὶ 618. Νῦν κοινῶς *φντεία*.

⁸ Βασιλικά, 28, 10, 6. Νῦν κατὰ τόπους *νεοφύτι* λέγεται ἡ νεωστὶ φυτευθεῖσα ἄμπελος.

⁹ Χρυσόστομος, PG, 62, 630.

¹⁰ Trinchera, Syll., 400, 289.

¹¹ Trinchera, Syll., 12, 11· 23, 22· 304, 228· 344, 253. Τὸ *ἐρημάμπελο* οὕτω καὶ ἐν Αἰτωλίᾳ. Δ. Λουκοπούλου, Γεωργικὰ τῆς Ροῦμελῆς, 308.

¹² Trinchera, Syll., 237, 203· 304, 228· 390, 283. Καὶ νῦν *ἐξάμπελο* λέγεται ἡ ἐγκαταλειφθεῖσα ἄμπελος.

¹³ Trinchera, Syll., 356, 261· 400, 239.

¹⁴ Vitelli, Papiri Fiorentini, 50 I, 2· 59 II, 34· 50 III, 78. Φ. Κουκουλέ, Παρατηρήσεις καὶ διορθώσεις εἰς τοὺς Ἑλληνικοὺς παπύρους, 18, 19,

κούρβουλο, τὸ τὸν κορμὸν τοῦ κλήματος δηλοῦν, πρὸς δὲ καὶ *ρίζαι*¹ ἢ *ρίζα*², τοποθετούμενα στοιχηδόν, κατὰ *ὀρδινίας* ἢ *ὀρδινά*³, ἢ *στοίχους*⁴ ὅπως ἔλεγον, τὸ ποσὸν τῶν ὁποίων ὥριζε καὶ τὴν ἔκτασιν τοῦ ἀμπελίου, ὅπερ ἐχαράκτριζετο ὡς *πεντηκοντάριον*, *ἐξηκοντάριον* κτλ., ἂν περιεῖχε πενήκοντα ἐξηκοντα κτλ. τοιούτους στοίχους κλημάτων⁵. Τὰ κλήματα ἐπ' ἴσης τότε, ὥς καὶ νῦν εἰς τὰ μεσόγεια τῆς Ἀττικῆς, ἐν Τήνῳ καὶ ἀλλαχοῦ ἐμετροῦντο κατὰ χιλιάδας⁶ ἢ ὅλη δὲ ἀμπελος κατὰ μόδια⁷.

Τὸν κορμὸν τοῦ κλήματος, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς κλάδους, ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος καλεῖ *μητέρα*⁸, δημωδῶς ὅμως τότε θὰ ἐλέγετο ἀσφαλῶς *μάννα*.

Ἐν τοῖς ἐγγράφοις ἀναφέρονται *χαμάμπελα*⁹, ὥς τοιαῦτα δὲ θεωρητέα τὰ ἔχοντα μικρὸν ὕψος κλήματα· ὅτι δ' ὑπῆρχον ὑψηλότερα τοιαῦτα σαφῶς φαίνεται ἐκ μαρτυριῶν τῶν συγγραφέων παρ' οἷς, μετὰ τὴν τῶν ἄλλων ἀμπελοργικῶν ἐργασιῶν, ἀναφέρεται καὶ τὸ *ἀναδῆσαι*¹⁰. Ὡς προσθήσωμεν ὅτι γνωσταὶ ἦσαν τότε καὶ αἱ ἀναδενδράδες, αἱ τῶν Γεωπονικῶν (5,20,2) δένδριδες ἀμπελοι αἱ καὶ νῦν ἀνεντράδες, αἱ ἐπὶ τῶν δένδρων δῆλα δὴ ὑπὸ τῶν ἀμπελοργῶν ὑψούμεναι¹¹.

Ὁ ἀμπελοργός, οὕτω καὶ κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους καλούμενος, πρὸς δὲ καὶ ἀμπελάρης ἢ ἀμπελᾶς¹², ἔλεγον ὅτι *κάμνει τὰς ἀμπέλους*, ἥτοι

¹ Trinchera, Syll., 93,72· 131,100· 158,119· 307,229. Καὶ σήμερον αἱ ἀμπελοι μετροῦνται κατὰ ρίζας.

² Trinchera, Syll., 93,73· 259,198· 401,289. Cusa, I diplomii, 395,7· 675,14. Spata, Le pergamene Greche, 192.

³ Trinchera, Syll., 36,31· 321,238. Ἐσημείωσε δὲ καὶ ὁ Σχολιαστὴς τοῦ Θεοκρίτου, Εἰδύλλ., 10 αὐλακα τὸν ὄγμον φησί, τὸ κοινῶς λεγόμενον *ὀρδίνιον*.

⁴ Corp. Gl. Lat., II, 21,12. Κατὰ τὸν Πολυδεύκη, Ὀνομαστ. (7,32), ἢ κατὰ στοίχους πεφυτευμένη ἀμπελος ἐκαλεῖτο στοιχάς.

⁵ Trinchera, Syll., 30,26· 36,31· 103,79· 186,140.

⁶ Trinchera, Syll., 356,261. Σπ. Ζαμπελίου, Ἱταλοελληνικά, 139.

⁷ Βλ. χρυσόβουλλον Ἀνδρονίκου τοῦ Παλαιολόγου ὑπὲρ τῆς ἐν Σέρραις μονῆς τοῦ Προδρόμου (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ., 1,217). P. Lemerle, Actes de Kutlunus, 63.

⁸ Tafel, Eustathii opusc., 261,18· 335,59. Ὁ κορμὸς τοῦ κλήματος καλεῖται νῦν *μάννα* ἐν Κρήτῃ, Τήνῳ, Κερατέᾳ Ἀττικῆς. Πιθανῶς δ' οὕτω θὰ καλεῖται καὶ ἀλλαχοῦ.

⁹ Cusa, I diplomii, 636,12.

¹⁰ Κλήμεντος, Στρωματεῖς, 1,9 (PG, 8,740). Λουκιανοῦ, Φιλοψευδῆς ἢ ἀπιστῶν, 11.

¹¹ Χρυσόστομος, PG, 55,726. I. Τζέτζου, Χιλιάδες, χιλ. 10, ἱστορ. 32, 925. Μιχαήλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου, Τὰ σφζόμενα, 1,50,4.

¹² Τὸ ἀμπελάρης δίδουσι τὰ μεσαιωνικὰ γλωσσάρια, τὸ ἀμπελᾶς δὲ Λέων ὁ Διάκονος (Ἱστορ., 113,11) γράφων «γεωργὸς ἀμπέλων καθεστηκὸς ἐκ τῆς ἐργασίας αὐτῆς τὸ ἐπώνυμον εἴληφεν ἀμπελᾶς κατονομασθεῖς».

καλλιεργεῖ¹, πρὸς δὲ ὅτι ἀναστήνει τὴν ἄμπελον², ἥτοι περιποιούμενος τὰ κλήματα φροντίζει νὰ θάλλουν καὶ νὰ αὐξάνουν ταῦτα, φράσις, ἣτις καὶ σήμερον εἶναι γνωστὴ ἐν τῇ γεωργικῇ γλώσσῃ, ἀφ' οὗ συχνὰ λέγεται περὶ γεωργοῦ ὅτι ἀναστήνει δένδρα³.

Τὸ φύτευμα, κατὰ τὰ γεωργικὰ παραγγέλματα, ἐγένετο κατὰ διαφόρους ἐποχὰς τοῦ ἔτους ἢ δῆλα δὴ μετὰ τὸν τρυγητὸν καὶ τὴν πτώσιν τῶν φύλλων, κατὰ Νοέμβριον, ἢ ἀρχομένου τοῦ ἔαρος, μετὰ τὴν ἰσημερίαν⁴. Κατ' ἄλλους τὸ φύτευμα εἰς τόπους θερμότερους καὶ ἀνύδρους ἔπρεπε νὰ γίνεται κατὰ Δεκέμβριον⁵. Τὰ φυτευόμενα δὲ κλήματα συνιστάτο νὰ μὴ λαμβάνωνται ἐκ νεοφύτου ἀμπέλου, ἵνα μὴ γίνουν ἀσθενῆ οὐδὲ ἐκ γηραιᾶς ὁπότε θὰ ἐγίνοντο ἄκαρπα, ἀλλ' ἐκ κλημάτων ἀχμαιοτάτων καὶ πολυφθάλμων καὶ πολυφόρων. Καλὸν δ' ἐθεωρεῖτο νὰ φυτεύωνται ἀνὰ δύο τὰ κλήματα, διὰ τὴν πιθανὴν ἀστοχίαν τοῦ ἑνὸς καὶ εἰς βάθος ὅχι ὀλιγώτερον τῶν τεσσάρων ποδῶν⁶.

Ἦσαν δὲ διάφοροι αἱ περὶ τὴν ἄμπελον ἀσχολίαι τοῦ ἀμπελοουργοῦ. Κατὰ πρῶτον φυσικὰ ἐφύτευε τὴν ἄμπελον, ἐλάκκιζε τὰ κλήματα, κατεσκεύαζε δῆλα δὴ μετὰ τὸν τρυγητὸν καὶ πρὸ τῶν χειμερινῶν βροχῶν λάκκους περὶ τοὺς κορμούς αὐτῶν, διὰ νὰ συγκεντρωθοῦν τὰ ὕμβρια ὕδατα περὶ τὸ πρέμνον⁷ ἢ ἡσχολεῖτο περὶ τὸν πότον⁸, τὸ πότισμα δῆλα δὴ τῶν κορμῶν, τὸ ὁποῖον ἐγένετο διὰ γλυκέος ὕδατος⁹, ἢ, ἀρχομένου τοῦ ἔαρος, ἐχαράκωνε¹⁰,

¹ Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Τύχωνος (Anal. Boll., 26,231,2). L. Weigl, Ἰωάννου Καματηροῦ εἰσαγωγή ἀστρονομίας, 1961.

² Trinchera, Syll., 400,289. Ἐν τῷ Ὀνομαστικῷ τοῦ Πολυδεύκου (7,32), κεῖται ἀνατρέφειν φυτὰ. Πβ. καὶ τὸ τοῦ γεωργικοῦ νόμου (7,1) «ἐὰν δένδρον ἀνατραφῇ» (Ἀρμενοπούλου, Ἐξάβ., 844).

³ Ἐν Αἰτωλίᾳ σύνθηες ἐπὶ κλημάτων τὸ ξανασταίνω. Δ. Λουκοπούλου, Γεωργικὰ τῆς Ρούμελης, 39. Ὁ ἀναστήνων φυτὰ ἢ δένδρα λέγεται ἀναστάτης ἐν Χίῳ, ἐπιθι Φ. Κουκουλέ, Διὰ τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ βίου, 692. Α. Κοραΐ, Ἀτακτα, 4,16. Τὸ περιποιοῦμαι ἄμπελον λέγεται νῦν ἐν Κρήτῃ κηδεύω.

⁴ Γεωπονικά, 3,14,15· 5,6,2. Μιχαήλ Ψελλοῦ, Περὶ γεωργικῆς (Boissongade, Anecdota graeca, 1,243).

⁵ Γεωπονικά, 3,14,15.

⁶ Γεωπονικά, 5,6. Μιχαήλ Ψελλοῦ, Ἐνθ' ἀν., 1,244.

⁷ Π. Γενναδίου, Λεξικὸν φυτολογικόν, ἐν λ. ἄμπελος, 77. Ἄκτος ἐκδόσεως ἀμπελίου ἐφημισάριου (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ., 6,620). Ἡ ἐργασία αὕτη λέγεται νῦν ξελάκκωμα.

⁸ Cusa, I diplomati, 609,623. Spata, Diplomati Greci Siciliani inediti, 400,4.

⁹ Ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος, Παρεκβ., 1130,44, ἀν καλῶς ἀντελήφθη τὸ πρᾶγμα, ὁμιλεῖ καὶ περὶ ποτίσματος παραθαλασσίων ἀμπελώνων διὰ θαλάσσιου ὕδατος.

¹⁰ Νόμοι γεωργικοὶ κατ' ἐκλογὴν, 1,23 (Ἀρμενοπούλου, Ἐξάβιβλος, 834). Γεωπονικά, 5,22,2· 27· 29,6. Λουκιανοῦ, Φιλοψευδῆς ἢ ἀπιστῶν, 11.

παρεπήγνυε δῆλα δὴ πάλους, παλούκας¹, περὶ τὰ κλήματα τῆς φυτείας, διὰ νὰ μὴ στραβώνουν ταῦτα καὶ βλάπτωνται οἱ καρποί². Ἐννοεῖται ὅτι καὶ τότε διὰ τοῦ *χαρακῶνω* θὰ ἐδηλοῦτο καὶ τὸ σημερινὸν *χαράκωμα*, τὸ χάραγμα δῆλα δὴ τοῦ κορμοῦ τοῦ κλήματος, ἵνα συγκρατηθῇ ὁ βότρυς καὶ αἱ ρᾶγες αὐτοῦ γίνουν χονδραῖ.

Πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς βλαστήσεως, *ἐδισκάφιζε*³, ἰσοπέδωνε τουτέστιν τὴν ἐπιφάνειαν τῆς ἀμπέλου συντρίβων τοὺς βώλους ἢ *ἐκλάδευε*⁴, διὰ νὰ δυναμώσῃ τὴν ρίζαν ἢ *κατεβόλενε*, ἔκαμνε δῆλα δὴ κατὰ τὸ φθινόπωρον τὰς καὶ σήμερον λεγομένας καταβολάδας, κατέχωνε τουτέστι μίαν τῶν βεργῶν τοῦ κλήματος εἰς παρακείμενον λάκκον ἀποκόπτων αὐτὴν ἀπὸ τῆς μάννας τῆς μετὰ ἐν ἔτος οὕτως ὥστε αὕτη ν' ἀποτελέσῃ ἴδιον κλῆμα⁵ ἢ καὶ *ἐβλαστολόγει*⁶, μετὰ δῆλα δὴ τὴν ἔναρξιν τῆς δέσεως τοῦ καρποῦ ἀφήρει τὰ ἄκρα τῶν καρποφόρων βλαστῶν ἀφίνων ὀλίγα φύλλα ἄνωθεν τῆς σταφυλῆς, ἵνα οὕτως εἶναι ἀφθονωτέρα ἢ καρποφορία⁷ ἢ καὶ περιέσκαπτε τὸ ἔδαφος τῆς ἀμπέλου κατὰ τὴν ἀνοιξιν⁸.

Ἐγίνετο δὲ τὸ βλαστολόγημα, κατὰ τὰ Γεωπονικά (2,46,5' 3,6,2), δις τοῦ ἔτους κατὰ τὸν μῆνα Μάρτιον, ὅποτε ἐβλαστολογοῦντο αἱ τριετείς ἀμπελοι καὶ εἶτα κατὰ τὸν Ἰούνιον τῶν νεαρῶν ἀμπέλων τότε βλαστολογουμένων⁹.

Σημειωτέον δ' ὅτι οἱ ἔμπειροι ἀμπελουργοί, ὁσάκις οἱ ἐπὶ τῶν κλημάτων βότρυες ἦσαν πολλοί, ἀπέκοπτον μέρος αὐτῶν, ἵνα οὕτω μὴ ἑλλασθῇ ἢ κατὰ τὰ ἐπόμενα ἔτη δύναμις τοῦ κλήματος πρὸς καρποφορίαν¹⁰. Τέλος ὁ ἀμπελουργ-

¹ Cusa, I diplomì, 390,4. Ἐν Στερεᾷ Ἑλλάδι συνήθης ἡ φρ. «φουρκῶνω τὴ φυτειά». Δ. Λουκοπούλου, Γεωργικά τῆς Ρούμελης, 309. Τὸ παλούκι ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος, Παρεκβ., 1163,17 καλεῖ *κάμακα*.

² Νεῖλος ἀσκητής, PG, 79,1160.

³ Νόμοι γεωργικοί (Ἀρμενοπούλου, Ἐνθ' ἀν.). Ἄκτος ἐκδόσεως ἀμπελίου ἐφημισάριχου (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ., 6,627). Οὐχὶ ὁρθῶς τὰ χειρόγραφα ἀντὶ τοῦ δισκαφίζω ὅπερ καὶ σήμερον λέγεται, δίδουσι διασκαφίζω. Διὰ τὸ δίσκαφο βλ. Π. Γενναδίου, Ἐνθ' ἀν., 78.

⁴ Νόμοι γεωργικοί, Ἐνθ' ἀν. Χρυσόστομος, PG, 52,417. Πότε ἔπρεπε νὰ ἀρχίξῃ τὸ κλάδευμα περιγράφουσι λεπτομερῶς τὰ γεωπονικά, 5,23 ὁρίζοντα ὡς κατάλληλον χρόνον τὸ ἀπὸ 15ης Μαρτίου μέχρις 20ῆς Φεβρουαρίου χρονικὸν διάστημα Γεωπονικά, 5,45,46. Μιχαήλ Ψελλοῦ, Ἐνθ' ἀν., 1,245.

⁵ Ἄκτος ἐκδόσεως ἀμπελίου ἐφημισάριχου (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ., 6,621).

⁶ Καλλίμαχος καὶ Χρυσορρή, στίχ. 2459. Τὰ περὶ βλαστολογίας βλ. ἐν γεωπονικῶν, βιβλ. 5,28,29.

⁷ Ἐπιθι Π. Γενναδίου, Ἐνθ' ἀν., 80. Δ. Λουκοπούλου, Γεωργικά τῆς Ρούμελης, 316.

⁸ Γεωπονικά, 3,3,6,7.

⁹ Μιχαήλ Ψελλοῦ, Περὶ γεωργικῶν. Boissonade, Anecdota græca, 1,243.

¹⁰ Εὐστάθιος, Παρεκβ., 227,74

γὸς ἐνήργει καὶ τὸν ἐγκεντρισμὸν τῶν ἀμπέλων, ὅστις συνιστᾶτο νὰ γίνεται κατὰ μῆνα Μάρτιον καὶ οὐχὶ εἰς τὸν πνυθμένα τῆς ἀμπέλου, ἀλλ' εἰς τὸ ἰσόπεδον¹.

Ἐννοεῖται δ' ὅτι διὰ τὰς τοιαύτας ἐργασίας ὁ ἀμπελουργὸς ἐχρησιμοποίει διάφορα ἐργαλεῖα, ἐξ ὧν ἀναφέρονται τὸ σκαφεῖον ἢ μάκελλα, ἢ κοινῶς νῦν *δίκελλα*² καὶ κοινῶς *δικέλλι* ἢ *τσάπα*, ἀξίνη με δύο μεγάλους ὀδόντας ἔμπροσθεν, τὸ *σκαλίδιν* ἢ ἡ *σκαλίδα*³, νῦν κοινῶς *σκαλιστήρι*, μικρὰ δὴλα δὴ μάκελλα καὶ τὸ *κλαδευτήριον*, δι' οὗ ἐν καιρῷ τοῦ κλαδεύματος ἀπέκοπτον τοὺς περιττοὺς κλάδους τοῦ κλήματος⁴.

Καὶ ἐφ' ὅσον μὲν πρὸς καλλιέργειαν τῆς ἀμπέλου ἐπήρκει ὁ γεωργός, εἶχε καλῶς, ἂν ὅμως ἡδυνάτει, τότε συνήθως παρεχόρει εἰς ἄλλον αὐτὴν «εἰς ἡμισείας» ἢ «ἐφ' ἡμισείας» ἢ «ἐξ ἡμισείας» ἢ «ἐπὶ ἡμισειότητος» ἢ «ἐφημισάρικην»⁵, νῦν κοινῶς *σημισειάρικην* ἢ *σημισειακήν*, ὑπὸ τὸν ὅρον δὴλα δὴ τὸ ἡμισυ τοῦ εἰσοδήματος νὰ λαμβάνῃ αὐτός, τὸ δ' ἕτερον ἡμισυ ὁ καλλιεργητής⁶.

Ἐπειδὴ δὲ διάφορα πτηνὰ ἢ τετράποδα ζῶα ἐπροξένουν βλάβας εἰς τὸν ἀμπελῶνα ἢ οἱ παραπορευόμενοι ἢ καὶ κλέπται ἀπέκοπτον ἢ ἐκλεπτον τὰς σταφυλὰς, διὰ τοῦτο οἱ κάτοχοι ἀμπελῶνων ἐφρόντιζον νὰ ὀρίζωσιν ἀμπελοφύλακας⁷ καὶ δραγάτας ἄλλως καλουμένους⁸, οἵτινες ἐντὸς μὲν τῶν κτημάτων ἐτοποθέτουν παλαιὰ ράκη ἢ κακόσχημα ὁμοιώματα ἀνθρώπων, πρὸς

¹ Μιχαήλ Ψελλοῦ, "Ἐνθ' ἀν., 1,243,245.

² Κλήμεντος, Στρωματεῖς, 1,9 (PG, 8,740), Βίος τοῦ ἁγίου πατρὸς ἡμῶν Ἀβερκίου, PG, 115,1237. Σύνοψις Α, 1,89 (Zachariæ von Lingenthal, JGR, 5,463).

³ Μόσχου, Λειμωνάριον, PG, 87²,3069. Σύνοψις, "Ἐνθ' ἀν.

⁴ Κλήμεντος, "Ἐνθ' ἀν. Νόμοι γεωργικοί, 2,1 (Ἀρμενοπούλου, Ἐξάβιβλος, 836).

⁵ Νόμοι γεωργικοί, 1,22 (Ἀρμενοπούλου, Ἐξάβ., 834). Trinchera, Syll., 103,79· 228,173. Cusa, I diplomii, 669,11. "Ἀκτος ἐκδόσεως ἀμπελίου ἐφημισάρικου (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ., 6,620)· «ἐφ' ἡμισεῖα λαμβάνειν» εἶπε καὶ ὁ Χρυσόστομος, PG, 54,611. Νῦν ἐν Ρόδῳ (ἐ)φήμισον λέγεται τὸ ἐξ ἡμισείας πρὸς καλλιέργειαν διδόμενον κτῆμα (Βενετοκλέους, Βραχεῖαι παρατηρήσεις, 37).

⁶ "Ὁ ἐφ' ἡμισείας ἀναλαμβάνων νὰ καλλιεργήσῃ ἀγρόν ἢ ἀμπελον ἐκαλεῖτο ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν ἡμισειαστής, νῦν δὲ *σημισάτορας*.

⁷ Γρηγόριος Νύσσης, PG, 44,800. Tafel, Eustathii opusc., 287,9. CGL, III, 488,23· 507,46. "Ὁ ἀμπελοφύλαξ ἐν Ρόδῳ λέγεται *οκοπός* (Βενετοκλέους, "Ἐνθ' ἀν., 100), ἐν Κρήτῃ δὲ *βλεπές*.

⁸ Καλλιμάχος καὶ Χρυσορρόη, στίχ. 926,2459. Ἐν τῷ ἐπυλλίῳ τὰ κατὰ Λύβιστρον καὶ Ροδάμιν (στίχ. 928, Wagner, Trois poèmes, 268), φέρεται καὶ τὸ ρῆμα *δραγατεύω*.

ἐκφοβισμόν τῶν πτηγῶν¹, αὐτοὶ δὲ ἡ περιεφέροντο περὶ τὰς ἀμπέλους² ἢ, τοποθετοῦντες ἐν αὐταῖς *μάγγανα*, ἥτοι παγίδας³, ἢ πηγνύοντες ἐπὶ ὑψώματος *σκηνήν*, καὶ *καλύβην* καλουμένην⁴ προσεπάθουν ν⁵ ἀπομακρύνωσι τὰ βλάπτοντα ζῶα ἢ τοὺς κλέπτας διὰ φωνῶν ἢ χειροκροτημάτων⁶ ἢ διὰ τῶν ἀναλαμπῶν τοῦ ἐν τῇ χειρὶ κρατουμένου καὶ περιστρεφόμενου ξίφους ἢ καὶ διὰ λίθων διὰ σφενδόνης βαλλομένων⁶.

Ἐπειδὴ δὲ αἱ εἰς τὰς ἀμπέλους ὑπὸ ζῶων προσγινόμεναι ζημίαι ἦσαν συχναί, διὰ τοῦτο ἠναγκάζετο νὰ ἐπεμβαίη καὶ ὁ νόμος ὀρίζων ἐκάστοτε τὰς ἀναλόγους ποινάς. Οὕτως, ἔμενεν ἀτιμώρητος, ὅστις ἔθετεν ἐντὸς τῆς ἀμπέλου του μάγγανον ἐν καιρῷ τῶν καρπῶν εἰς ὃ ἐμπίπτων ὁ εἰσερχόμενος χοῖρος ἢ ὁ κύων⁷ ἀπέθνησκεν⁸. Ἐπ' ἴσης ἔμενεν ἀζήμιος ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος εἰς τοὺς πάλους τοῦ φράκτου τοῦ ὁποίου ἐμπλακεῖς ἀπέθνησκεν ὁ ἐπιχειρήσας νὰ εἰσέλθῃ βοῦς ἢ ὄνος⁹. Κατὰ τοὺς αὐτοὺς νόμους ὁ εὐρὼν χοίρους ἢ πρόβατα *πραιδεύοντα*, ἥτοι ποιοῦντα ἀγροζημίαν, ὥφειλε διὰ πρώτην μὲν καὶ δευτέραν φορὰν νὰ παραδώσῃ αὐτὰ εἰς τὸν κύριόν των, ἂν ὅμως καὶ ἐκ τρίτου τὰ συνελάμβανε, τότε ἠδύνατο ἀτιμωρητὶ νὰ τὰ οὐροκοπήσῃ ἢ καὶ νὰ τὰ κατατοξεύσῃ¹⁰. Ἄν ἄφ' ἑτέρου ὁ συλλαβὼν δραγάτης ἐφόνευε τὸ διὰ πρώτην φορὰν συλληφθὲν ζῶον ἢ ἐτύφλωνεν ἢ οὐροκόπει ἢ ἔθραυε τοὺς πόδας

¹ Ἰωάννου Γεωμέτρου, Ποιήματα (NE, 16,44) Νικήτα Χωνιάτου, Χρονικ. διήγ., 375,10. Τὰ φόβητρα ταῦτα ἐν Κρήτῃ μὲν καλοῦνται *σούβιστρα*, ἀλλὰ τοῦ δὲ πολλαχοῦ *σκιάχτρα*.

² Tafel, Eustathii opusc., 287,12.

³ Νόμοι γεωργικοί, 6,5 (Ἀρμενοπούλου, Ἑξάβ., 842).

⁴ Μ. Βασίλειος, PG, 30,152. Tafel, Eustathii opusc., 242,6· 275,3. Ἡ σύχιος ἐν λ. ὀπωροφυλάκιον. Θεόδωρος Πρόδρομος, PG, 133,1368. Ἡ καλύβη λέγεται νῦν κατὰ τόπους καὶ οὕτω, ἀλλὰ καὶ *τσαρδάκα*, *δραγατσιὰ* καὶ *φυλάχτρα*, ὃ δὲ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος (Tafel, Eustathii opusc., 287,12), τὴν καλεῖ ὀπωροφυλάκιον.

⁵ Χρυσόστομος, PG, 63,939· 64,801.

⁶ Καισαρίου, Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου ὁμαίμονος διάλογος I', PG, 38, 1100. Ἰερωνύμου καὶ Σωφρονίου, Βίος τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἰλαρίωνος (Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας, 5,115,25). Καλλίμαχος καὶ Χρυσορρόη, στίχ. 2457.

⁷ Ὡς γνωστόν, οἱ κύνες τρώγουσι τὰς σταφυλὰς ζημιοῦντες οὕτω τοὺς ἀμπελοκτήμονας, οἵτινες, συμφώνως τῷ νόμῳ, καὶ τοὺς ἐφόνευον· ἐντεῦθεν καὶ ἡ σημερινὴ φράσις «ἐπῆγε σὰν τὸ σκυλλί στ' ἀμπέλι» ἐπὶ τοῦ ἀνεκδικήτου φονευθέντος. Πβ. Φ. Κουκουλέ, Βίος καὶ γλῶσσα, Ἡμερολ. Μεγάλ. Ἑλλ., 1930, σ. 436,437.

⁸ Νόμοι γεωργικοί, 6,5 (Ἀρμενοπούλου, Ἑξάβ., 842).

⁹ Νόμοι γεωργικοί, 4,6 (Ἀρμενοπούλου, Ἑξάβ., 840).

¹⁰ Νόμοι γεωργικοί, 4,4 (Ἀρμενοπούλου, Ἑξάβ., 840).

αὐτοῦ, τότε ὤφειλε νὰ τὸ ἀντικαταστήσῃ δι' ὑγιоῦς¹. Κατεδικάζετο ἐπ' ἴσης νὰ καταβάλλῃ ἐξ ὀλοκλήρου τὴν τιμὴν τοῦ ζώου ὃ ἐν ξένῳ ἀμπελῶνι συλλαβὼν αὐτὸ καὶ φρονεύσας ἀντὶ νὰ τὸ παραδώσῃ εἰς τὸν κύριόν του². Μεταξὺ τῶν ζώων, τὰ ὅποια ἐβλαπτον τὰς ἀμπέλους ἀνεφέρουμεν τὰ πρόβατα, τοὺς βοῦς, κύνες καὶ χοίρους· εἰς αὐτὰ δέον νὰ προστεθῶσι καὶ αἱ ἀλώπεκες³ ὥς καὶ οἱ ἀκανθόχοιροι⁴.

Ὁ κόπτων σταφυλὰς ἐκ ξένου ἀμπελῶνος, ἐὰν μὲν αὐταὶ ἦσαν ὥριμοι, δὲν ἐτιμωρεῖτο, πληρώνων μόνον εἰς τὸν κύριον αὐτοῦ τὰς ἐκ τῆς καταπατήσεως ἢ συνθλίψεως προκληθείσας ζημίας, ἐὰν ὅμως ἐκλεπτε τοὺς τρυγηθέντας ἤδη βότρυς, τότε ἐκινεῖτο κατ' αὐτοῦ ἡ περὶ κλοπῆς ἀγωγὴ συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν ὤφειλε νὰ πληρώσῃ εἰς διπλοῦν τὴν ἀξίαν τῶν κλαπέντων⁵. Προστεθεῖσθω δ' ὅτι οἱ κλέπτοντες σταφυλὰς, στεροῦμενοι τῶν χιτώνων τῶν ἰσχυρῶς ἐμαστιγοῦντο⁶, ἐὰν δὲ συνέβαινε νὰ εἶναι αὐτοὶ οἱ ὀπωροφύλακες, ἐστεροῦντο πρὸς τοῦτοις καὶ τοῦ μισθοῦ τῶν⁷.

Τέλος ὃ μὲν καίων τῆς ἀμπέλου τὸν φραγμὸν ἐμαστιγοῦτο, ἐπλήρωνεν εἰς διπλοῦν τὴν προξηνηθεῖσαν βλάβην, τοῦ ἀπεκόπτετο δὲ καὶ ἡ δεξιὰ χεὶρ⁸, ὃ δὲ κόπτων πρὸς ἐκδίκησιν ἀμπέλους ἐχειροκοπεῖτο⁹, τριάκοντα δὲ ραβδισμοὺς ἐλάμβανε καὶ τὸ διπλοῦν τῆς ζημίας ἐπλήρωνεν ὃ εἰσάγων τὰ ἴδια κτήνη εἰς ἀτρύγητον ἀμπελῶνα¹⁰.

Ἐν τῷ 17ῳ κεφαλαίῳ τοῦ Ε' βιβλίου τῶν γεωπονικῶν ἀναφέρονται διάφορα εἶδη σταφυλῶν¹¹, τὰ ὅποια ὅμως φαίνεται ὅτι ἀποδίδουσι μᾶλλον

¹ Νόμοι γεωργικοί, 4,7 ('Αρμενοπούλου, 'Εξάβ., 840).

² Νόμοι γεωργικοί, 4,8 ('Αρμενοπούλου, 'Εξάβ., 840).

³ Διήγησις παιδιόφραστος τῶν τετραπόδων ζώων, στίχ. 288 (Wagner, Carmina Graeca, 151).

⁴ Εὐσταθίος Ἀντιοχείας, PG, 18,745.

⁵ Βασιλικά, 60,3,27. Πρὸς προφύλαξιν ἀπὸ τῶν κλεπτῶν, συνήθιζον νὰ ἐγκρύπτουν εἰς τὰς ἀμπέλους σκόλοπας, ἵνα ἐπ' αὐτῶν πατοῦντες οὗτοι τραυματίζωνται. Σοῦτῆς ἐν λ. σκόλοψ.

⁶ Νόμοι γεωργικοί, 2,9 ('Αρμενοπούλου, 'Εξάβ., 840).

⁷ Νόμοι γεωργικοί, 2,3 ('Αρμενοπούλου, 'Ενθ' ἀν.).

⁸ Νόμοι γεωργικοί, 8,3 ('Αρμενοπούλου, 'Ενθ' ἀν.).

⁹ Νόμοι γεωργικοί, 7,4 ('Αρμενοπούλου, 'Εξάβ., 846). Βασιλικά, 60,16β.

¹⁰ Νόμοι γεωργικοί, 5,2 ('Αρμενοπούλου, 'Ενθ' ἀν.).

¹¹ Αἱ ῥᾶγε; τοῦ βότρυος δηλωδῶς τότε ἐκαλοῦντο ῥῶγες, τύπος ὅστις ἀπὸ τῶν μεταγενεστέρων χρόνων ἦτο γνωστός. Ἡ ῥᾶξ ἐρεῖς· ὃ γὰρ ῥῶξ δύο ἔχει ἀμαρτήματα. Φρυνίχου, Ἐκλογὴ, 75 (Lobbeck), τὰς ἀποπιπτούσας ῥῶγας, Κλήμεντος, Στρωματεῖς, 2,18,26, ῥᾶγα· ῥῶγα. Φωτίου, Λεξικόν, ῥᾶξ· ἡ τῆς σταφυλῆς, ἢ ἡμεῖς ῥῶγα. Ἡ σὺχῆς ἐν λ. Ἐπὶ βότρυος ῥῶγας εἶπεῖν βάβραρον. Εὐσταθίου, Παρεκβ., 1633,42.

ἀρχαιότερα ὀνόματα· δημῶδη σταφυλῶν ὀνόματα παραδίδει μόνον τρία ὁ Θεσσαλονίκης Εὐσταθίος, τὰς *κουκούβας* (παρὰ τὸ Λατινικὸν *cucuba* = γλαυῆ) τὰς ἐχούσας χρῶμα ἐρυθρόφαιον καὶ ρᾶγας μεγάλας, τὰ *χρυσοστάφυλα*¹, ἔχοντα ροδόχρουν χρῶμα καὶ ρᾶγας στρογγύλας, μικρὰς καὶ γλυκείας, πρὸς δὲ τὰ *χρυστάλλινα* σταφύλια, τὰ ὅποια γλωσσάριον τοῦ Θ' αἰῶνος καλεῖ *χρυστάλλια*, ὧς καὶ σήμερον ἐν Θεσσαλίᾳ, οὕτως ὀνομασθέντα διὰ τὸ σκληρὸν καὶ ψυχρὸν τῶν ραγῶν αὐτῶν. Εἰς τὰ εἶδη ταῦτα προσθετέον καὶ τὸ *ἀθήριν*, ἐξ οὗ παρήγετο τὸ ὁμώνυμον εἶδος οἴνου².

Μετὰ τὴν ὠρίμανσιν τῶν σταφυλῶν, ἤρχετο ὁ καιρὸς τοῦ τρυγητοῦ, ὁ *τρύγος* ἢ τὸ *τρύγος*, ὧς ἔλεγον³, ὁ ὁποῖος συνέπιπτε κατὰ τὸν μῆνα Σεπτέμβριον⁴, ἂν καί, ὧς λέγουν οἱ νόμοι, «πρὸς τὴν συνήθειαν ἐκάστου τόπου τὸν χρόνον τοῦ θέρους καὶ τῆς τρύγης οἱ ἄρχοντες ὀρίζουσι»⁵. Καὶ ἂν μὲν κατὰ τὴν ἑναρξιν αὐτοῦ ἐγίνετο ὠρισμένη τελετὴ δὲν μᾶς λέγουσι τὰ κείμενα, τὸ πρᾶγμα ὅμως φαίνεται πιθανόν, ἂν κρίνη τις ἐκ τῆς ἐπισήμου τελετῆς τῆς γινομένης τότε ἐν ἀμπέλῳ παρὰ τὸ ἐν τῇ Μικρασιατικῇ ἀκτῇ ἀπέναντι τῆς Κωνσταντινουπόλεως κειμένῳ ἀνακτόρῳ τῆς Ἱερείας, ἣν περιγράφει Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος ἐν τῷ περὶ βασιλείου τάξεως ἔργῳ του ἐν ἰδιαιτέρῳ κεφαλαίῳ ἐπιγραφομένῳ «ὅσα δεῖ παραφυλάττειν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ τρυγητοῦ ἐν προκένσῳ τῆς Ἱερείας».

¹ Καὶ σήμερον διάφορα εἶδη σταφυλῶν ὀνομάζονται ἀπὸ τοῦ χρώματος, π.χ. *κοτσιφάμι* σταφυλὴ τῆς ὁποίας αἱ ρᾶγες εἶναι μέλαιναι, ὅμοιαι κατὰ τὸ χρῶμα μὲ τὸ πτέρωμα τοῦ κοσσύφου (Κρήτη) *κουροῦνες* καὶ *μαυροκοροῦνες* μὲ μελαίνας ἐπ' ἴσης ρᾶγας (ἐχούσας δὴλα δὴ τὸ χρῶμα τοῦ πτερώματος κορώνης) (Στερεὰ Ἑλλάς), *μελισσάκι* εἶδος σταφυλῆς ἣς αἱ ρᾶγες ἔχουσι τὸ χρῶμα τῆς μελίσσης (Στερεὰ Ἑλλάς). Δ. Λουκοπούλου, Γεωργικά τῆς Ρούμελης, 307.

² Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν τροφαὶ καὶ ποτὰ, ΕΕΒΣ, 17, 79 - 81 καὶ 98. Τὸ ἀθήριν οὕτω καλεῖται καὶ νῦν ἐν Κρήτῃ, Θήρᾳ, Ρόδῳ καὶ Καρπάθῳ.

³ Θεοδώρου Προδρομοῦ, Τὰ κατὰ Ροδάνθη καὶ Δοσικλέα, 2, 389· 4, 391. Καὶ σήμερον ὁ τρυγητὸς λέγεται κοινῶς ὁ *τρύγος*.

⁴ Θεοδώρου Προδρομοῦ, Στίχοι εἰς τοὺς δώδεκα μῆνας καὶ Μανουὴλ Φιλῆ, Εἰς τοὺς δώδεκα μῆνας (Ideler, Physici et medici Græci minores, 1, 291, 419). Leo Sternbach, Nicolai Calliclis carmina, 45, στίχ. 37. Τὰ κατὰ Λύβιστρον καὶ Ροδάμνην, στίχ. 769 (Μαυροφύδου, Ἐκλογὴ μνημείων, 352). Ὑπάρχει ὁμιλία τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου εἰς τὴν ὑψωσιν τοῦ τιμίου Σταυροῦ (14 Σεπτεμβρίου) ἐνθα φέρεται· «μηνὶ τῷ αὐτῷ εἰς τὸν τρυγητόν». Βλ. τὰ σχόλια τοῦ Reiske εἰς τὸν Β' τόμ. σ. 348 τῆς βασιλείου τάξεως. Περὶ τοῦ χρόνου τῆς ἐνάργεως τοῦ τρυγητοῦ γίνεται λόγος ἐν τῷ Ε' βιβλ. κεφ. 45 τῶν γεωπονικῶν. Νῦν διὰ τὸν λόγον τοῦτον ὁ Σεπτέμβριος καλεῖται τρυγητῆς ἐν Θράκῃ καὶ τρυγομηνᾷς ἐν Πόντῳ.

⁵ Βασιλικά, 7, 17, 4.

Κατὰ τὸν Πορφυρογέννητον λοιπόν, κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ τρυγητοῦ μετέβαινεν εἰς τὸ εἰρημένον ἀνάκτορον ὁ βασιλεὺς μετὰ τοῦ πατριάρχου, τῶν ἀρχόντων, συγκλητικῶν καὶ ἀντιπροσώπων τῶν Πρασίνων καὶ Βενέτων. Ἐκεῖ οὗτος ἐν στολῇ καὶ ὁ πατριάρχης φορῶν ὁμοφόριον καὶ φελώνιον εἰσῆρχοντο εἰς τὸ πρὸ τῆς ἀμπέλου ἀναδενδράδιον ἔνθα εἶχε τοποθετηθῇ μαρμαρίνη τράπεζα, ἐφ' ἧς ὑπῆρχον κανίσκια μετὰ σταφυλῶν. Μετὰ ταῦτα ὁ *κόυράτωρ*, ἦτοι ὁ ἐπιμελητὴς τῶν ἀνακτόρων τῆς Ἱερείας, ἔφερε βούτην μετὰ σταφυλῶν ἐφ' ἧς ὁ πατριάρχης ἀπήγγελλεν εὐχὴν «κατὰ τὴν τῆς ἐκκλησίας ἀκολουθίαν», ἀσφαλῶς τὴν «ἐπὶ τρυγῆς ἀμπέλου» ἀπαγγελλομένην. Τῆς εὐχῆς ληξάσης, ὁ πατριάρχης λαμβάνων ἐν βοτρυδίον τὸ ἔδιδεν εἰς τὸν βασιλέα, οὗτος δὲ εἰς τὸν πατριάρχην. Ἐν συνεχείᾳ προσῆρχοντο οἱ συγκλητικοί, οἱ ἄρχοντες καὶ οἱ δήμαρχοι τῶν Πρασίνων καὶ Βενέτων, εἰς ἕκαστον τῶν ὁποίων ὁ βασιλεὺς ἔδιδεν ἀνὰ ἐν βοτρυδίον ψαλλόντων κατὰ τὴν διανομὴν τῶν δῆμων διάφορα ἄσματα, ὧν ἐν εἶχεν οὕτως· «Εὐκληματοῦσα ἄμπελος οἱ κραταιοὶ ἀνεδείχθησαν δεσπότηι εὐφρασίας βότρυας διανέμοντες πᾶσι, δι' ὃ καὶ κατευφραίνονται αἱ σχολαὶ καὶ ἡ σύγκλητος τρυγητικὴν ἀπόλαυσιν ἔκτελοῦντες ἐν τοῖς Ἱερείας δώμασιν· δι' ὃ πάντες κραυγάζομεν χαρὰ ἀνεκλάλητος ἐπεδήμησε τῷ κόσμῳ».

Μετὰ τὴν διανομὴν, οἱ δῆμοι λαμβάνοντες ἀποκόμβια ἀνὰ ἕξ νομίσματα περιέχοντα καὶ εὐχόμενοι τὸν βασιλέα, ἀπῆρχοντο. Ἐν τέλει ὁ βασιλεὺς μετὰ τοῦ πατριάρχου καὶ τῆς συγκλήτου συνέτρωγεν ἐν τῷ ἀνακτόρῳ τῆς Ἱερείας¹.

Σημειώσον ὅτι κατὰ τὸν τρυγητὸν δὲν ἐπετρέπετο νὰ καλέσῃ τις εἰς δικαστήριον τὸν τρυγῶντα².

Οἱ τρυγηταὶ περιγράφονται ὡς ἔχοντες ἀνακομβωμένας τὰς χειρίδας των μέχρι τοῦ ἀγκῶνος³, κρατοῦντες μικρὰ δρέπανα ἢ μαχαίρια πρὸς ἀποκοπὴν τῶν βοτρυῶν⁴ καὶ ρίπτοντες τὰς ἀποκοπτομένας σταφυλὰς ἐντὸς τρυγητικῶν καλαθίων ἐκ λύγου κατεσκευασμένων⁵, τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζονται ὡς *κάρτα-*

¹ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, *Ἐκθεσις* τῆς βασιλείου τάξεως, 1,373,15. Πβ. καὶ J. Paradoopoulos ἐν *Comptes rendus de l'Académie des inscriptions et belles lettres*, 1921, σ. 102 - 104.

² Βασιλικά, 7,17,1. Πανδέκται, 2,12,1.

³ Θεοδώρου Προδρομοῦ, *Τὰ κατὰ Ροδάνθη καὶ Δοσικλέα*, 4,389.

⁴ Λόγγου, *Τῶν κατὰ Δάφνιν καὶ Χλόην λόγοι* Δ', 2,11. Θεοδώρου μητροπολίτου Κυζίκου, *Ἐπιστολαὶ* (Ν. Ἑλλην., 20,36,2).

⁵ Πανδέκται, 33,7,8. Θεοδώρου Προδρομοῦ, *Ἐνθ' ἀν.*, 4,350. Θεοδώρου μητροπολίτου Κυζίκου, *Ἐνθ' ἀν.* Ταῦτα νῦν ἐν Τσακωνίᾳ καλοῦνται *τρυγικά*. Μιχαήλ Deffner, *Λεξικὸν τῆς Τσακωνικῆς διαλέκτου* ἐν λ.

λοι ἢ καρτάλια¹ ἢ ἄρριχοι² ἢ τάρπαι ἢ ταρπία³, τὰ δὲ μεγαλύτερα κανθή-
λια⁴ λέξεις, αἵτινες, πλὴν τῆς τελευταίας, καὶ σήμερον σφίζονται. Οὕτως ἐν
Κύμη ταρπὶ λέγεται ὁ ἐκ λύγων τρυγητικὸς κάλαθος⁵, καρτάλι δὲ πολλαχοῦ
λέγεται τὸ κοφίνιον, ἀρκάδι δέ, ἥτοι ἄρριχάδι, ἐν ἀγίῳ Λαυρεντίῳ τοῦ
Βόλου καὶ ἀρκάδα (=ἀρριχάδα) ἐν Ἀνω Σύρῳ, τὸ κοφίνιον, ἐν ᾧ θέτοντες
μεταφέρουσι καρπούς.

Αἱ ἐντὸς τῶν κοφίνων τιθέμεναι σταφυλαὶ μεταφερόμεναι ἀφ' οὗ ἔκα-
θαρίζοντο ἀπὸ τὰ φύλλα καὶ τοὺς ὄμφακας⁶ ἐρρίπτοντο ἐντὸς τοῦ ληνοῦ ἢ
λανοῦ⁷ ἢ πατητηρίου⁸, τὸ ὁποῖον εἴκοσιν ἡμέρας πρὸ τοῦ πατήματος ἔπρεπε
ν' ἀνοιχθῇ διὰ τὰ ἀερισθῆ, ραντισθῇ διὰ θαλασσίου ὕδατος καὶ θυμιασθῇ
ὅπου οἱ ληνοβάται⁹ μέχρι τῶν γονάτων ἀνεξωσμένοι, ἵνα μὴ ρυπαίνωνται
τὰ φορέματά των, τὰ ὁποῖα κατὰ κανόνα ἐρρυπαίνοντο¹⁰, τὰς ἔθλιβον διὰ
τῶν ποδῶν, τὰς ἐπάτουν¹¹, ὅπως τότε ἔλεγον καὶ ὥς ἐπ' ἴσης κοινῶς καὶ

¹ Βασιλικά, 44,10,8. Σύνοψις Λ, 1,89. Zach. v. Lingenthal, JGR, 5, 463. CGL, II, 72,20,3· 192,48. Κατὰ τὸν σχολιαστὴν «κάρταλοι, κόφιννοι τρυγητικοὶ ἢ ὑποδεκτικοὶ ἐν οἷς καὶ σταφυλαὶ βαστάζονται». Μιχαήλ Ἀχομινάτου τοῦ Χωνιάτου, Τὰ σφριζόμενα, 1,78,29. Κατὰ τὸ λεξικὸν τοῦ Σοῦῖδα κάρταλος· κόφινος ὁξὺς τὰ κάτω.

² Λόγγου, Ἐνθ' ἀν., 2,1· 36,1. Εὐσταθίου, Παρεκβ., 1701,47.

³ Ταρῆφ· κόφινος μέγας, σημειοῖ ὁ Ἡσύχιος, φέρεται δὲ καὶ ἐν τῷ λεξικῷ τοῦ Φωτίου τάρπη· κόφινος. Πβ. καὶ ME, 746,54. Τὴν τάρπην ἀναφέρει καὶ ὁ Παχυμέρης, 2,399,2, τὸ ταρπίον δέ, τὸ παρὰ τὸ τραπεῖν παραγόμενον, ὁ Θεοσ. σαλονίκης Εὐσταθίου, Παρεκβ., 1533,57, ὅστις τὸ χαρακτηρίζει ὡς «κόφινον μέγαν, οἰσύνον» καὶ ὁ Πουλλολόγος, στίχ. 44 (Wagner, Carmina, 180). Κατὰ τὸν Πολυδέσκην, Ὀνομαστ., 10,158 τάρπη· ἡ ἐστὶ πλέγμα ἐκ λύγων. Περὶ τάρπης καὶ ταρπίου βλ. καὶ Στ. Δραγοῦμη, Εἰς Ἡσυχίου λέξεις, ἐν Ἀθηνᾶς, 29,267.

⁴ Γεωπονικά, 6,11,1.

⁵ Γ. Χατζιδάκι, MNE, 1,397.

⁶ Γεωπονικά, Ἐνθ' ἀν.

⁷ Λανὸς ἐν ἐγγράφῳ κατοῦταλκῷ τοῦ IB' αἰῶνος. Trinchera, Syll., 283, 216 καὶ σ. 354. Ὁ ληνὸς ἐπ' ἴσης λέγεται λανὸς καὶ ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Κρήτῃ. Hatzidakis, Einleitung, 98.

⁸ Σοῦῖδας ἐν λ. σταφυλή.

⁹ Ἀστέριος Ἀμασειας, PG, 40,225. Corp. Glos. Lat., 2,360,24. Τὸ ληνοβατῶ μεταχειρίζεται συνήθως ὁ Χρυσόστομος. Τὸ ληνοπατῶ θὰ ἦτο πιθανώτατα δημῶδες κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, ἀφ' οὗ καὶ νῦν σφίζεται ὡς ληνοπατῶ ἐν Τραπεζοῦντι καὶ ἀλλαχοῦ τοῦ Πόντου. Φ. Κορυλλέ, Ἡσυχiana (Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον, 2,64 παράρτ. ΚΖ' τόμ. Ἀθηνᾶς) καὶ Λ. Κοραῆ, Ἀτακτα, 4,590.

¹⁰ Θεοδώρου Προδρόμου, Τὰ κατὰ Ροδάνθην καὶ Δοσικλέα, 4,389. Ὁ Θεολόγος Γρηγόριος (PG, 36,637) ὁμιλεῖ διὰ τὰ ἐρυθρά ἱμάτια τοῦ ληνοβάτου, μετὰ ταῦτα δὲ καὶ ὁ Ἀμασειας Ἀστέριος, PG, 40,225.

¹¹ Τὸ πατεῖν ληνὸν ἢ ἐν ληνῷ σὺνηθες παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς συγγραφεῦσι. Πβ. καὶ Χρυσόστομον, PG, 30,705. Ἀχμέτ, Ὀνεικρ., κεφ. 195, σ. 151,13.

σήμερον λέγουσι. Θά ἐγίνετο δὲ τὸ πάτημα, ὥς καὶ σήμερον ἐνιαχοῦ, καὶ ἐντὸς σκάφης, περὶ τούτου ὅμως δὲν ἔχομεν σαφεῖς μαρτυρίας.

Κατέρρεε δ' ὁ μοῦστος δι' αὐλακος, εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ἄκρον τῆς ὁποίας ἐνιαχοῦ ὑπῆρχε κρουνὸς λεοντοπρόσωπος¹, κάτωθεν δ' αὐτοῦ κοφίνιον ἢ ἄλλο πλέγμα πρὸς διύλισιν². Ἐκ τοῦ κρουνοῦ ὁ μοῦστος κατέρρεε εἰς ὑποκείμενον κεκονιαμένον λάκκον τὸ ὑπολήνιον³, ὅπερ ἔτι καὶ νῦν κατὰ τόπους, τὸ ἀρχαῖον διασφῶζον ὄνομα, καλεῖται *πολήμι* ἢ *πολήβι*.

Ὁ πρὸ τῆς πατήσεως τῶν σταφυλῶν καταρρέων μοῦστος πιθανώτατα θά ἐκαλεῖτο, ὥς καὶ παρ' ἀρχαίοις *πρόρρος*, ἀφ' οὗ καὶ σήμερον οὗτος ἐν Χίῳ μὲν *πρόρρος* καλεῖται, *μπούρρος* δ' ἐν Κύθνῳ⁴. Τοῦτον μάλιστα δσάκις ἦντλουν ἐκ τῶν ὑποληνίων κατὰ τὸν Χρυσόστομον⁵ δὲν ὠμίλουν.

Φαίνεται δ' ὅτι μετὰ τὸ πάτημα, πρὸς τελείαν τῶν βοτρύων σύνθλιψιν, ἔθετον ἐπ' αὐτῶν πατηθέντων βαρεῖς λίθους⁶ ἢ ἀντὶ διὰ τῶν ποδῶν συνέθλιβον τὰς σταφυλὰς διὰ βαρέος ξύλου, τὸ ὅποῖον ἐκαλεῖτο *μάδης*⁷, ἰδέαν τοῦ ὁποίου, ἴσως, δυνάμεθα νὰ λάβωμεν ἀπὸ τὸ σημερινὸν *στουμπιστήρι*, τὸ ὅποῖον εἶναι ξύλον πελεκημένον ἔχον ἐξόγκωμα κατὰ τὸ ἐν ἄκρον, δι' οὗ πιέζονται τὰ ἐντὸς τῆς κάδης σταφύλια⁸.

Σημειωτέον δ' ὅτι ἡ τῶν γιγάρτων, *ταιπούρων*, ἐκθλίψις ἐγίνετο ἐπιχειομένου ἐπ' αὐτῶν ὕδατος καὶ πιεζομένων δι' εἰδικοῦ μηχανήματος, ὅπερ ἐκαλεῖτο *ταιπουρομάγγανον*⁹.

Εἰς σταθίου, Παρεκβ., 1574,3. Ζωναρά, Λεξικὸν ἐν λ. γλεῦκος. Θεοδώρου μητροπολίτου Κυζίκου, Ἐπιστολαὶ (Ν. Ἑλλην., 20,36,2). Περὶ τοῦ πατήματος τῶν σταφυλῶν βλ. τὰ γεωπονικά, 6,11. Νῦν πάτος ἐν Ρόδῳ λέγεται τὸ κοινῶς *πάτημα* τῶν σταφυλῶν.

¹ Boissonade, *Anecdota græca*, 1,425.

² Σχολιαστῆς Ἀριστοφ., *Εἰρήν.*, στίχ. 534.

³ Χρυσόστομος, PG, 54,595· 59,616· 62,387. Trinchera, Syll., σ. 519. Cusa, I diplomii, 340,21· 637,12. Spata, *Diplomi Greci Siciliani inediti*, 90,19.

⁴ Ἐπιθι Φ. Κουκουλέ, Περὶ ἀναπτύξεως ἐρρίνου ἐν τῇ νεωτέρῃ Ἑλληνικῇ, Ἀθηνᾶς, 49,133.

⁵ PG, 62,387.

⁶ Λόγγου, Ἐνθ' ἀν., 2,13,1.

⁷ Βασιλικά, 19,8,17· 20,1,19. Γεωπονικά, 6,11,3. Du Cange, Ἑλληνικὸν γλωσσάριον ἐν λ. βάδης. Ὁ μάδης ἐν τοῖς μεσαιωνικοῖς γλωσσαρίοις χαρακτηρίζεται ὡς πιεστήρι μοχλὸς ἢ ἱπωτήριον ληνοῦ. CGL, II, 158,50, III, 263,17.

⁸ Δ. Λουκοπούλου, Γεωργικὰ τῆς Ρούμελης, 325.

⁹ Φυσιολογικὴ διήγησις τοῦ ὑπερτίμου κρασοπατέρος Πέτρου τοῦ ζυφομούστου, στίχ. 107 (Ν. Ἑλλην., 1,449), ὁ οὗτω δὲ παραγόμενος οἶνος εἶναι ὁ *λάγκυρος* τῶν ἀρχαίων, ὀνομασία, ἣτις θά ἦτο καὶ δημώδης κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, ἀφ' οὗ καὶ νῦν οὗτος καλεῖται *λάγκυρος* ἐν Ἰκαρίᾳ καὶ Στεννήμαχῳ, *λάγκυρος* ἐν Κο-

Οἱ τρυγῶντες ἀμπέλους καὶ οἱ πατοῦντες τὰς σταφυλὰς, ἀνακουφίζοντες τὸν ἐκ τῆς ἐργασίας των κόπον, συνήθιζον, ὥς δὲ καὶ ἄλλοι ἐργαζόμενοι, νὰ ἄδωσι διάφορα ληνοβατικά ἔσματα, τῶν ὁποίων, δυστυχῶς, οὐδὲν μᾶς περιεσώθη¹. Ἐκτὸς ὅμως τῶν ἔσμάτων, οἱ πατοῦντες, τοῦλάχιστον μέχρι τοῦ τέλους τοῦ Ζ' αἰῶνος, πιθανώτατα καὶ βραδύτερον, ἀσυνειδήτως, διονυσιακὰ συνεχίζοντες ἔθιμα, ἀνεφώνουν τὸ ὄνομα τοῦ Διονύσου, δι' ὃ ἡ ἐν Τρούλλῳ σύνοδος διὰ τοῦ 62ου κανόνος τῆς ἀπηγόρευσε «μὴ τὸ τοῦ βδελυκτοῦ Διονύσου ὄνομα τοὺς τὴν σταφυλὴν ἐκθλίβοντας ἐν τοῖς ληνοῖς ἐπιβοᾶν» ἐπὶ ποινῇ ἀφορισμοῦ μὲν τῶν λαϊκῶν, καθαιρέσεως δὲ τῶν κληρικῶν².

Οἱ αὐτοὶ μάλιστα ληνοβάται χύνοντες τὸν μοῦστον εἰς τοὺς πίθους συνήθιζον νὰ γελῶσι θυροβωδῶς καὶ νὰ ἀστεῖζωνται, τοῦθ' ὅπερ ὡς ἐθνικὴν συνήθειαν καὶ δαιμονιώδη πλάνην ἀπηγόρευσεν ἡ αὐτὴ σύνοδος διὰ τοῦ ἀνωτέρω μνημονευθέντος κανόνος τῆς. ἀπαγόρευσις τὴν ὁποίαν δὲν εἰσήκουσαν, φαίνεται, οἱ Χριστιανοί, ἀφ' οὗ πέντε αἰῶνας μετὰ ταῦτα ὁ Ζωναράς εἰς τὰ ἐθνικὰ ταῦτα ἔθιμα ἀναφερόμενος παρατηρεῖ «ἃ καὶ νῦν γίνονται παρὰ τοῖς ἀγρόταις μὴ εἰδόσιν ἃ ποιοῦσιν»³. Ἡ μόνη παραχώρησις των ἦτο ὅτι, ἀφ' οὗ ἔχουν ἐντὸς τῶν πίθων ἐν μέτρῳ οἴνου, ἀνεφώνουν «κύριε ἐλέησον»⁴.

Δι' ὧν λέγει ὁ Ζωναράς θὰ ὑπονοῇ τὰ ἐν Σαράντᾳ Ἐκκλησίαις τῆς Θράκης τέως συνηθιζόμενα, ὅπου κατὰ τὸν τρυγητὸν μετημφιεσμένοι καὶ προσωπιδοφόροι, *τζαμάλες* καλούμενοι, ἔψαλλον ὅπισθεν τοῦ ληνοῦ, οἱ δὲ τρυγῶντες μετέφερον τὰς σταφυλὰς μετὰ χορῶν καὶ τυμπάνων, εἰτα δὲ μετημφιεσμένοι ἐχόρευον εἰς εὐρύχωρον μέρος μέχρι τοῦ μεσονυκτίου⁵.

Ὁ ἐντὸς τοῦ ὑποληνίου συγκεντρούμενος *μοῦστος* ἢ *μουστάριν*⁶ ἐτοποθετεῖτο ἐντὸς πίθων, *πιθαρίων*, οἵτινες ἐπισσώνοντο καθ' ἕκαστον ἔτος ἢ κατὰ δύο⁷ καὶ οἵτινες πολλάκις ἦσαν κεχωσμένοι ἐν τῇ ἀμπέ-

ζάνῃ καὶ *λάγκερας* ἐν Κύθνῳ, Κρήνῃ καὶ Σαράντᾳ Ἐκκλησίαις (Φ. Κουκουλέ, Περὶ ἀναπτύξεως ἐρρίνου ἐν τῇ νεωτέρᾳ Ἑλληνικῇ, ἐν Ἀθῆναις, 49,113).

¹ Χρυσόστομος, PG, 55,156. Θεοδώρου μητροπολίτου Κυζίκου, Ἐπιστολαὶ (Ν. Ἑλλην., 20,36,4· 46,1). Τὰ ἐπιλήνια ἔσματα συνηθίζονται καὶ σήμερον (Δ. Λουκοπούλου, Γεωργικά τῆς Ρούμελης, 324).

² Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων, 2,448.

³ Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων, 2,449.

⁴ Θ. Βαλασμών, Εἰς τὸν ἀνωτέρω κανόνα (Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα, 2,451).

⁵ Κ. Χατζοπούλου, Σύμμεικτα λαογραφικά (Θρακικά, 2,455).

⁶ Trinchera, Syll., 429,301. Ἀνωύμου, Περὶ χυμῶν, βρωμάτων καὶ πομάτων (Ideler, Physici et medici Graeci minores, 2,263). Ἐν Παραμύθᾳ Κύπρου σήμερον ὁ μοῦστος λέγεται *μουστάριν*.

⁷ Βασιλικά, 20,1,19. Γεωπονικά, 6,4,2. Περὶ τοῦ τρόπου τῆς πσισώσεως τῶν πίθων βλ. τὰ γεωπονικά, 6,4,7,8. Ἡ πσισώσις, ἣτις καὶ σήμερον συνηθίζεται ἐν Κύπρῳ ἐγίνετο πρὸς συντήρησιν τοῦ οἴνου. Π. Γενναδίου, Λεξικὸν φυτολογικόν, 57.

λω¹ ἢ ἐντὸς βουτ(ζ)ίων καὶ βαρελίων ἄλλως καλουμένων² ἢ ἐντὸς κιστέρνας³.

Ὑπελογίζετο δ' ὁ παραγόμενος οἶνος⁴ κατὰ μετρητὰς⁵ ἢ μέτρα⁶ ἢ χωρητικότης τῶν ὁποίων ὑπελογίσθη εἰς ἑκατὸν πενήντην λίτρας⁷ καὶ τοῦ ὁποίου μέτρου ἢ χωρητικότης ἀσφαλῶς θὰ ἦτο, ὥς καὶ νῦν, κατὰ τόπους διάφορος⁸ ἢ ἑμετρεῖτο κατὰ λαγήνια⁹.

Μετὰ τὰς ἐργασίας αὐτὰς ὁ ληνὸς καὶ τὸ ὑπολήνιον ἐσαρῶνοντο καλῶς καὶ ἐσπογγίζοντο πλυνόμενοι διὰ θαλασσίου ὕδατος, πρὸς δὲ καὶ ἐθυμιάζοντο¹⁰.

Οἱ Βυζαντινοὶ πρόγονοι ἡμῶν, προληπτικοὶ ὄντες, φοβούμενοι μήπως γίνῃ ὄξινος ὁ ἐντὸς τῶν δοχείων οἶνος, ἐπέγραφον· «γεύσασθε καὶ ἴδετε ὅτι χρηστὸς ὁ Κύριος» ἀντλοῦντες δ' ἐκ τῶν ὑποληνίων τὸν μούστον, ἀπέφευγον νὰ ὀνομάζωσι «τὰ ὀξίνην σημαίνοντα»¹¹. Οἱ αὐτοί, διὰ νὰ δοκιμάσωσι τὴν ποιότητα τοῦ μούστου, ἔρριπτον ἐντὸς τοῦ πιθαρίου μῆλον ἢ ἀπίδιον¹² ἂν τοῦτο ἐπέπλεεν, τότε ἦτο καθαρὸς, ἐὰν ἐβυθίζετο, περιεῖχεν ὕδωρ¹², πείραμα τὸ ὅπολον κάμνουσιν οἱ χωρικοὶ τῆς Ἀνδρου, οἵτινες, διὰ νὰ δοκιμάσωσιν ἂν εἶναι τέλειος ὁ βρασμὸς ῥίπτουσιν ἐντὸς τοῦ μούστου ὦν¹³ ἐὰν ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τούτου ἐξέχη, δεῖγμα ὅτι ὁ μούστος εἶναι ἐν τάξει, ἂν ὅμως τὸ ὦν βυθίζεται, τοῦτο σημαίνει ὅτι ὁ βρασμὸς εἶναι ἀτελής.

¹ Πανδέκται, 19,1· 54,1. Βασιλικά, 19,8,17.

² Νόμος γεωργικός, 69. C u s a, I diplomì, 300,5. S p a t a, Diplomi Greci Siciliani inediti, 90,19. Φυσιολογικὴ διήγησις τοῦ ὑπερτίμου κρασοπατέρος Πέτρου τοῦ Ζυφομούστου (Ν. Ἑλλην., 1,442,22· 445,62).

³ Πανδέκται, 9,2. Βασιλικά, 60,3,27.

⁴ Περὶ τῶν διαφορῶν εἰδῶν τοῦ οἴνου παρὰ Βυζαντινοῖς βλ. τὸ περὶ τροφῶν κεφάλαιον ἐν ΕΕΒΣ, 17,45 ἔξ.

⁵ Ι. Τζέτζου, Σχόλια εἰς τὰ Ἔργα καὶ τὰς Ἡμέρας, στίχ. 347. Μιχαήλ Ψελλοῦ, Κανὼν κατὰ Ἰακώβου (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ., 5,178). Βίος Ἀλεξάνδρου (Wagner, Trois poèmes, στίχ. 5651, σ. 227).

⁶ Βίος τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Νικολάου, 1,43,5. Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις, 491,11. Εὐσταθίου, Παρεκβ., 1450,17. Miklosich-Müller, Acta et Diplomata, 5,180,372. Δ. Χωματιανός, ἐν Pitra analecta sacra et classica, 6,372. Δούκα, Ἱστορ., 322,2.

⁷ Tafel - Thomas, Urkunden zur älteren Handels und Staatsgeschichte Venedig, 107.

⁸ Τὸ μέτρον ἐν Μαραθοκάμπῳ Σάμου καὶ Κυζίκῳ ἰσοδυναμεῖ πρὸς δέκα ὀκάδας, ὅκτω ἐν Αἰδηψῷ καὶ ἐν Οἰνούντι τῆς Λακεδαιμόνος, 30 - 50. Φ. Κουκουλέ, Οἰνουντιακά, 283.

⁹ Ἱερωνύμου καὶ Σωφρονίου, Βίος τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἰλαρίωνος (Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας, 5,116,15). Trinchera, Syll., 103,79· 170,129· 397,287· 334,246.

¹⁰ Γεωπονικά, 6,13,3.

¹¹ Χρυσόστομος, PG, 62,387. Γεωπονικά, 7,14,1.

¹² Γεωπονικά, 7,8,1.

Τοὺς βότρυς τῶν ἀμπέλων συχνὰ καὶ τότε ἔβλαπτον, ὥς εἶπον, πτηνὰ ἢ ἄλλα ζῷα πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν ὁποίων οἱ προληπτικοὶ Βυζαντινοὶ κατέφευγον εἰς διαφόρους καταδέσμους καὶ εὐχὰς πρὸς ἀποδιοπομπήν, ὡς τελευταίας ἀπέδιδον εἰς τὸν μεγαλομάρτυρα Τρύφωνα¹. Ἐχθρὸς ἐπ' ἴσης τῶν ἀμπέλων ἦτο καὶ ἡ χάλαζα, ἣτις πίπτουσα ἀπέκοπτε τοὺς νεαροὺς βλαστοὺς ἢ καὶ τὰ βοτρυδία μεγάλας οὕτω καταστροφὰς προξενούσα². Καὶ κατὰ ταύτης λοιπὸν ἐχρησιμοποιοῦν καταδέσμους οἱ Βυζαντινοὶ πρόγονοί μας ἢ ἐκκλησιαστικὰς εὐχὰς καταφεύγοντες κατὰ τὴν πρώτην περίπτωσιν εἰς τοὺς δι' ἐπφδῶν «τὴν χάλαζαν ἐπέχοντας»³.

Ἐκτὸς ὅμως τῶν ζώων καὶ τῆς βροχῆς φθονεροὶ ἄνθρωποι κατέδενον τὰς ἀμπέλους τῶν ἐχθρῶν των, ἵνα μὴ παράγωσι καρπὸν, καθ' ἧς κακεντρεχείας οἱ ἀπειλούμενοι κατέφευγον πάλιν εἰς εὐχὰς τῆς ἐκκλησίας ἢ εἰς κατασκευὴν διαφόρων φυλακτηρίων, τὰ ὁποῖα ἔφερον μεθ' ἑαυτῶν⁴, προλήψεις, αἰτίνες, δυστυχῶς, ἐπικρατοῦσι καὶ σήμερον ἀκόμη. Οἱ νεώτεροι Ἕλληνες πιστεύουσιν ὅτι δύναται νὰ καταδεθῇ ἡ χάλαζα διὰ τῆς καταθάψεως ὧν ἐν τῷ ἀμπελῶνι ἢ τῆς ἀπορρίψεως ἔξω τῆς οἰκίας τοῦ τρίποδος τῆς ἐστίας ἀνεστραμμένου⁵, ἣν τελευταίαν πρόληψιν ἀναφέρει καὶ νεώτερος Νομοκάνων ὁμιλῶν δι' ἐκείνους οἱ ὁποῖοι «ὅταν πέφτῃ τὸ χαλάζι ρίπτουσι σίδηρα ἔξω διὰ ἐμπόδιον»⁶.

Οἱ Βυζαντινοὶ τὴν ἀρχαίαν περὶ ἀπαρχῶν συνήθειαν ἀκολουθοῦντες, προσῆγον εἰς τὴν ἐκκλησίαν «ἀπαρχὰς ἄλωνος καὶ ληνοῦ», ἥτοι σῖτον καὶ οἶνον⁷, οἱ αὐτοὶ δέ, οἵτινες ἐπεκαλοῦντο τὰς εὐχὰς τῆς ἐκκλησίας κατὰ τὸ φύτευμα ἀμπέλων καὶ τὸν τρυγητόν, ὥς καὶ κατὰ τὴν μετὰγγισιν τοῦ οἴνου εἰς τοὺς πύλους, καὶ σταφυλῶν ἀπαρχὰς προσῆγον, τὴν εὐλογίαν τῆς ἐκκλησίας ἐπικαλοῦμενοι.

Τοῦ ἐθίμου τῆς προσφορᾶς ἀπαρχῶν μνεῖαν ποιεῖται ὁ Γ' κανὼν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων⁸ ὥς καὶ ἡ ἐν Καρθαγένῃ σύνοδος, ἣτις, ἀφορμὴν λαμβάνουσα ἐκ τοῦ ὅτι προσεφέροντο εἰς τὸ θυσιαστήριον παλαιότερον μέλι καὶ

¹ Φ. Κουκουλέ, Μεσαιωνικοὶ καὶ Νεοελληνικοὶ κατάδεσμοι (Λαογραφ., 9, 69,490).

² Tafel, Eustathii opusc., 155,50. Μιχαήλ Ἀχομινάτου τοῦ Χωνιάτου, Τὰ σωζόμενα, 2,168,15.

³ Φ. Κουκουλέ, Ἐνθ' ἄν. (Λαογραφ., 8,23· 9,71).

⁴ Φ. Κουκουλέ, Ἐνθ' ἄν. (Λαογραφ., 9,70).

⁵ Φ. Κουκουλέ, Ἐνθ' ἄν. (Λαογραφ., 9,501).

⁶ Ν. Πολίτου, Ἐν κεφάλαιον νομοκάνονος (Λαογραφ., 3,387).

⁷ Γρηγόριος Θεολόγος, PG, 35,957· 37,120. Χρυσόστομος, PG 60,147. Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Γεωργίου τοῦ Κυρίου τοῦ ἐν Χωζιβᾷ (Anal. Boll., 7,103).

⁸ Ράλλη - Ποτλή, Σύνταγμα, 2,4.

γάλα, ὄρνεις καὶ ὄσπρια, ἀπηγόρευσε τοῦτο, συμφώνως καὶ πρὸς τὸν προειρημένον κανόνα τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, ἐπιτρέψασα μόνον τὴν προσφορὰν σταφυλῶν καὶ σίτου¹. Καὶ ἐπειδὴ πάλιν συνηθίζετο αἱ προσφερόμεναι εἰς τὴν ἐκκλησίαν σταφυλαὶ νὰ συνάπτονται ὑπὸ τῶν ἱερέων μετὰ τῆς ἀναιμάκτου θυσίας, ἡ 17 οἰκουμενικὴ σύνοδος διὰ τοῦ 28ου κανόνος τῆς ὥρισεν, ἐπὶ ποινῇ καθαιρέσεως ἵνα αὐταὶ εὐλογῶνται χωριστὰ ὑπὸ τοῦ ἱερέως καὶ εἶτα διανεμῶνται εἰς τοὺς πιστοὺς πρὸς εὐχαριστίαν τοῦ δοτῆρος τῶν καρπῶν².

Ἡ συνήθεια δ' αὕτη τῆς προσφορᾶς ἀπαρχῶν ἦτο, φαίνεται, πολὺ διαδεδομένη, ἀφ' οὗ καὶ σήμερον ἀκόμη ἐν Σύρῳ, Τήνῳ, Ἀνδρῳ, Αἰνῳ, Ἀθήναις, Βόλῳ καὶ ἀλλαχοῦ προσάγονται πρὸς εὐλογίαν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἀπαρχαὶ ἀμπέλου κατὰ τὴν ἑν Αὐγούστου, ἑορτὴν τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος.

Φ. ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ

¹ Ράλλη - Ποτλῆ, Σύνταγμα, 3,400.

² Ράλλη - Ποτλῆ, Σύνταγμα, 2,365,366.